

A könyv utolsó, ötödik fejezetében a szerző saját nézeteit fejti ki a marxista államelméletre vonatkozóan. Azokkal szemben, akik egy általános marxista államelmélet létrehozására törekuszenek, és ahelyett, hogy egy, a tőkés társadalmak államhatalmának és államapparátusának hamisan definitív általános elméletét kínálná fel, Jessop bizonyos előzetes irányelveket ajánl a „specifikus jelenségek elméletileg tájékozott és realista leírásának kialakításához, úgy, aogy az a sok meghatározás komplex szintéziséből következik”. (259. o.) Ezek a következő négy alapvető elméleti felismerésen alapulnak: „Először: az állam intézmények olyan együttese, amely *mint* intézményegyüttes, nem képes a hatalom gyakorlására. Másodszor: politikai erők nem léteznek az államtól függetlenül; alakítják őket részben a képviselői formák, az állam belső struktúrája, az állami beavatkozás formái. Harmadszor: az államhatalom olyan komplex társadalmi viszony, amely egy meghatározott esetleges helyzeten belül tükrözi a társadalmi erőviszonyok változását. Negyedszer: az államhatalom kapitalista, amennyiben megteremti, fenntartja vagy visszaállítja azokat a feltételeket, amelyek egy adott helyzetben a tökefelhalmozáshoz szükségesek, és

nem kapitalista, amennyiben ezek a feltételek nem valósulnak meg” (221.o.)

Jessop *A tőkés állam* című könyve nem csak azért tarthat számot az olvasóközönség érdeklődésére, mert rendkívül értékes tájékoztató az állam kapitalista elemzésének háború utáni fő irányzatairól. Jelentősége elméleti szempontból is nagy (akárcsak az utóbbi két évtizedben napvilágot látott és állammal foglalkozó más marxista műveké), mert a bíráló elemzésekből levont következtetések használhatóak a hazai marxista államelmélet és politika fejlesztésére irányuló törekvésekben. Ezt a fejlődést ugyanis nálunk egy sajátos paradoxon jellemzi: mi a forradalmunk fejlődése során létrehoztuk az állam elhalásának elméleti tervezetét, de tettük ezt anélkül, hogy előtte (de legalább utólag) kidolgoztunk volna egy olyan marxista államelméletet, amely feltárja a korszerű állam formáit és funkcióit.

Az állam elhalásának általunk kidolgozott elmélete az ortodox marxista örökségre épül és sok vonatkozásban redukcionista módon viszonyul az állam összetett problematikájához. Ennek aztán különféle elméleti és gyakorlati következményei lettek.

Miloš NIKOLIĆ

A PERESZTROJKA KÖZELRŐL

Aleksandar Novačić: Sovjetski izazov. Globus, 1988

A Szovjetunióban lejátszódó történelmi változásokról világszerte megjelenő rengeteg könyv között egy nagyon eredeti kiadvány látot napvilágot Jugoszláviában, a Globus kiadásában. Aleksandar Novačićot, a Tanjug moszkvai tudósítóját az események arra ihlették, hogy többre vállalkozzon, mint a napi tudósítás. Az a könyv, amely ebből a szándékból született, az események mindennapos lejegyzéséhez szokott ember reagálásait tartalmazza arra, ami ebben a

mozgalmas, alig több mint ezer napban – 1985. január 1-jétől 1988 elejéig – történt, méghozzá úgy, hogy segítségül hívja azt is, amit a helyzet elmélyültebb elemzői mondtak el, vagy tettek közzé.

A reagálás ilyen formájának persze, megvannak a maga korlátai. Elsősorban az elméleti feldolgozás és általánosítás hiánya. De gondos olvasással felfigyelhetünk a könyv strukturális fogyatékoságaira is: a szerző ismételésekbe bocsátkozik, többször nekilendül ugyanannak

a témának, hogy sok-sok oldallal később egy másik vonatkozását világítsa meg. Mindezt kárpótol azonban a könyv kétségbevonhatatlan erénye: olyan forrásmunkát ad a Szovjetunióban történtek tanulmányozásához, amelyre a mi könyvkiadásunkban nincs példa, de világviszonylatban is megállja helyét. Nem csak egyszerű tudósítás tehát az eseményekről, hanem megrajzolja a megértés és -magyarázás alapvető koordinátáit is: a peresztrojka nem a véletlen műve, és nem is csak egy éppen hatalomra kerülő szovjet pártvezető szubjektív vállalkozása, hanem egy gigantikus küzdelem, amelyben hatalmas ugyan a tehetlenségi erő visszahúzó hatása, de mozgósította a tehetlenséget legyőző erőket is. Ismertetőnkben a könyvnek ezt a gondolatmenetét kíséreljük meg bemutatni.

Novačić úgyszólván kronológiai sorrendet tartva az eseményekről és az azokhoz kapcsolódó közvetlen beszélgetés- és olvasmányélményekről szól. Utal ezenkívül a peresztrojka előzményeire és jellegére. Elsősorban azt világítja meg, hogy mennyire nem véletlenszerű a Gorbacsov által tudatosított feladat. Másodsorban pedig azt, hogy mennyire a kényszer diktálta, hogy a súlyos válságba jutott társadalmat és a nagy nehézségekkel küzdő gazdaságot el kell mozdítani a holtpontról. Lényegesek a feltételek érlelődésére – akár a Gorbacsovot megelőző, akár a későbbi időszakra – vonatkozó utalások. Gorbacsov ugyanis nem kész és kikerekített elképzelésekkel került a párt élére, hanem esetében is egy fokozatosan kidomborodó, fejlődő és érlelődő koncepció eredményezte a jelenlegi változásokat.

Novačić a sokak által annyit elemzett társadalmi-gazdasági kényszerre nem egyértelműen tekint úgy, mint a peresztrojkat lehetővé tevő és megkönnyítő tényezőre. Az elavult gazdaságot és a társadalom respekttségét – amelyből olyan sokan azt a következtetést vonják le, hogy Gorbacsovnak szükségszerűen vállalnia kellett a fejlődés meggyorsítá-

sát –, a peresztrojkat akadályozó és nehezítő tényezők között említi. A társadalmi válságban pedig a tömegek mozgósításának legfőbb akadályát látja. Így a kényszernek erről a vonatkozásról is inkább mint a helyzetet súlyosbító, bonyolító tényezőről szól. A kényszer ilyen értelmezésére is érdemes figyelni, ám még fontosabbak azok a feltételek, amelyek – Novačić szerint – a peresztrojkat lehetővé tették. Több elemzéstől eltérően nem feledkezik meg arról, hogy azok az emberek, akiknekma a peresztrojkat végre kell hajtaniuk, a most megváltoztatásra ítélt szovjet társadalomban alakultak ki. Két olyan tényezőre utal, amelyek közvetve bár, de ékesen bizonyítják, hogy a peresztrojka nem véletlenszerű. Az egyik: a szovjet társadalomról sok rossz elmondható, de tagadhatatlan, hogy más kelet- és nem kelet-európai rendszernél kevésbé vágta el a munkások felemelkedésének útját. Gorbacsov pl. traktoristaként, Rizskov miniszterelnök hegesztőként kezdte, és a mostani káderek közül nem ők az egyedüli példák arra, hogy lehetőségük volt egyetemet végezni – Gorbacsovnak két diplomája is van –, és felemelkedni. A másik: amikor arról beszélünk, hogy az új kornak és az új embereknek még a Szovjetunióban is új igényeik vannak, akkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy ezek az igények olyan társadalomban érlelődnek, amely minden hibája ellenére Puskin egyetlen kiadványát tízmillió ember kezébe juttatja el.

Ilyen utalások mellett közvetlen elemzésekkel is találkozunk arra vonatkozóan, hogy a peresztrojka gondolata már rég érlelődik a szovjet társadalomban, és Gorbacsov csak az eddigi kísérleteket viszi tovább, kihasználva, hogy időközben már a föltételek is kialakulhattak a cél eléréséhez. Szól ugyanis az 1965. évi reformról, Brezsnyev később is megismételt kísérleteiről, Andropov nekilendüléséről stb. Elemzi a peresztrojka gorbacsovi koncepciójának fejlődését: hogyan tudatosodott, körvonalazódott és mélyült el az elképzelés a hatalomra ke-

rülés utáni első megfogalmazástól, a folyamatot igazán beindító KB-ülésen és a pártkongresszuson át a kongresszus utáni plenáris ülésekig.

2.

Mivel a könyv – mint hangsúlyoztuk – nem vállalkozik, és nem is vállalkozhat elméleti feldolgozásra, általánosításra, a peresztrojka feltételeinek érlelődésével, anyagi, szellemi, káder stb. feltételeinek kialakulásával, elmélyülésével kapcsolatban csak utalásokkal siet a holnap történésének segítségére, a ma megragadását illetően azonban a szerző felbecsülhetetlen munkát végez. Elsősorban annak felvázolásával, hogy Gorbacsov milyen társadalmi-szellemi erőket mozgott meg az átalakulás érdekében. Az, amit Novačić erről a beindított forrongásról elmond néhány pontban foglalható össze:

Az eltelt ezer nap alatt Gorbacsov annyira megváltoztatta a közhangulatot, felszabadította a szellemi és kulturális életet, hogy a szovjet irodalomban és művészetben egyszerre új helyzet állott elő. Új személyiségek, s ezzel új politika került a moszkvai, leningrádi, kijevi és a többi szovjet város irodalmi folyóirataiba, amelyekben valóságos mozgalom indult meg. Egymás után jelentek meg az eddig indexen lévő elbeszélések, regények és versek, előkerültek a művek a „bunkerből”, ahol évtizedeket vártak a megjelenésre. Eddig elhallgattatott nagy szovjet írók művei váltak hozzáférhetővé és jelentkeztek új tehetségek. Ez az alkotói lendület kiterjedt a színházakra, a filmre, sőt a festészetre, a szobrászatra is. Szóhoz jutottak a külföldről vagy a száműzetésből visszatért „disszidensek”, azok az emberek, akiket eddig társadalombírálatuk miatt elhallgattattak, vagy külföldre kényszerítettek, köztük Szaharov akadémikus, aki vidéki száműzetéséből ismét visszatért Moszkvába.

A peresztrojka mellett a tömegek és a mélyben rejlő energiák mozgósításának

másik gorbacsovi eszköze a világszerte annyit emlegetett glasznoszty lett. Az ismert Hadrovics–Gáldi-féle orosz–magyar szótár 1981-es kiadása még „nyilvánosság, köztudomás” szavakkal fordítja le. Ennek a szónak Gorbacsov adott új jelentést (nyíltság, világosság és áttekinthetőség), amikor hangsúlyozta: „A párt elszántan sikraszáll azért, hogy a nép mindenről tudjon.” Ezzel a glasznoszty a peresztrojka egyik hajtóereje lett: „Beigazolódtott, hogy a glasznoszty politikájával, a demokratizálódással és a szocialista pluralizmus kifejezésre juttatásával a politikai vezetőség valójában életre akarja kelteni a tespedt tömegeket, érdekelté tenni őket a társadalmi mozgásokban, hogy támaszra találjon bennük a társadalmi viszonyok megváltoztatásáért vívott harcban, hogy megnyerje magának őket a mind kifejezettebbé váló összeütközésben, a hatalom minden szintű bürokratikus letéteményesével kibontakozó összeütközésben.” – írja Novačić.

Végül, hogy a pezsgés ne csak szavakban nyilvánuljon meg, Gorbacsov az új folyamatokat beindította a politikai és a gazdasági életben is. A politikában egymás után jelentek meg az úgynevezett „nem formális egyesületek”, amelyek kezdetben csak a történelmi és építészeti emlékművek védelmével, vagy ökológiai problémákkal foglalkoztak, de hamarosan politikai célokat tűztek ki, és mindinkább beleszóltak a közhangulat és a köztudat formálásába. Ezek a „nem formális csoportok” Moszkvában már meg is tartották első kongresszusukat, az egész országból több száz ilyen egyesülés képviselői gyűltek össze. 1986 végéig harmincezer nem formális egyesülés megalakulását jegyezték be. A gazdasági életben pedig meghozták. A magántevékenységről szóló törvényt, amely lehetővé teszi a magánkezdeményezést az élet minden területén. Novačić tehát úgy véli, hogy Gorbacsov okult a régebbi reformkísérletek kudarcából, abból, hogy azok nem az átalakulás átfogó koncepciójára támaszkodtak, s így bu-

kásuk legfőbb oka az volt, hogy nem tudták megmozgatni, megnyerni a tömegeket. Épp ezért az első feladat a tömegek kimozdítása az évtizedes mozdulatlanságból, azok megnyerése a küzdelemhez, méghozzá azoké a tömegeké, amelyek ma sokkal képzetebbek, igényesebbek, mint korábban bármikor a szovjet társadalomban.

Így kerekedik ki ennek a könyvnek a legfőbb erénye: annak érzékeltetése, hogy a peresztrojka a szovjet pártvezető szubjektív óhaján, akaratán, elképzelésén túlnöve hogyan lesz objektív folyamatá, azzal, hogy a tömegekbe hatol, energiákat szabadít fel, megmozgatja az évtizedekig mozdulatlan társadalmat. Ez a körülmény a külpolitikában, a Reagannal kötött megállapodással párosulva – amely a fegyverkezés terhének enyhítésével és a helyi válságokkal kapcsolatos szovjet álláspont megváltoztatásával, illetve a Szovjetunióknak a helyi válságokban vállalt tehermentesítésével – olyan új helyzetet teremt, amely objektíve lehetségessé teszi az átszervezés nagy munkáját. A sikerhez azonban ennél sokkal több kell, ez csak a lehetőség, az új folyamat beindítása és felkarolása, de ott van még a másik oldal is: az ellenállás, amelyet le kell törni.

3.

A Szovjetunióban megindult pezsgésről – mint a peresztrojka által felszabadított erők bizonyítékáról – sokat és eleményültebb ismertetések is olvashatunk már (pl. a magyar olvasó E. Fehér Pál: *A glasznosztj* c. könyvét), Novačić erénye viszont, hogy átfogó képet ad erről a beindult folyamatról ellentmondásairól, nehézségeiről, a kialakult ellenállásról. A könyv alapján kibontakozó bonyolult folyamatot – a szükségszerű leegyszerűsítés árán – néhány csomópont megragadásával próbáljuk érzékeltetni.

A szovjet gazdaság elavult ugyan, de a peresztrojka számára nem ez a legfőbb

probléma, hanem az egész gazdaság ésszerűtlensége: A Szovjetunióban ugyanis nemcsak rossz minőségű és korszerűtlen termékeket állítanak elő, hanem nagyon sok szükségtelent is, s így a termelés annyira öncélúvá lett, hogy már-már a társadalmat fojtogatja. Elég csak megemlíteni, hogy a Szovjetunió négy és félszer több traktort gyárt, mint az USA, ugyanakkor a mezőgazdasági termelés másfélszer kevesebb az amerikaiénál. A Szovjetunióban minden traktorhoz kétszer annyi pótalkatrészt gyártanak, mint az USA-ban, még sincs elég belőle. És hogy a helyzet még abszurdabb legyen, minden új traktortípus jóval drágább és többet fogyaszt, mint elődje, és mind kevésbé van rá szükség. De nem ez az egyedüli példa. Majdnem minden gazdasági ágban a termelés egynegyede szükségtelen. Így például a Szovjetunióban az előállított teherautók negyötöde 4–5 tonna teherbírású, míg a világban az össz termelésnek csak 3 százalékát teszik ki az effajta teherautók, így aztán nem csoda, hogy a teherautóknak 40 százaléka kihasználatlanul áll. Hasonlóképp 50 százalékkal csökkenthetnék minden mezőgazdasági gép gyártását, anélkül, hogy a gazdaság megérezné. A szükségtelen termelés folytán a Szovjetunióban 1986-ban 161 millió tonna acélt állítottak elő, míg az USA-ban csak 75 milliót, ez utóbbiban mégis kétszer annyi gépet gyártottak, mint a Szovjetunióban. Így van ez a közszükségleti cikkekkel is. A Szovjetunió 1986-ban 801 millió pár cipőt gyártott, az USA mindössze 290 milliót. Ugyanakkor a Szovjetunióban a termelés egynegyede selejt, a jelentős része pedig a rossz minőség és az elavult modellek miatt raktáron maradt. A gazdaságot tehát nem elég csak felélénkíteni és növelni a termelést, hanem gyökeresen át is kell alakítani.

A reform legfőbb akadályát az irányító apparátus jelenti. Nem csak azért, mert érdeke a mostani helyzet fönntartása, hanem mint a tehetetlenségi erő megtestesítője is. Nem egyszerűen az apparátus aktív és passzív ellenállását

kell letörni, hanem meg kell változtatni az egész irányítás – az utasítások – gyakorlatát. A szovjet gazdaságnak nem kevesebb mint 200 000 jogszabályhoz és utasításhoz kell igazodnia. Novačić ismerteti a visszafogás gyakorlatát, amely oly sok akadályt gördített pl. A magán-tevékenységről szóló törvény alkalmazása elé is. A magánkezdeményezésnek adott engedmények ellensúlyozására pl. kikényszerítette a meg nem keresett jövedelemről szóló törvényt, amelynek segítségével valóságos kampány indult a „spekulánsok” ellen mindaddig, míg észbe nem kaptak, hogy az elfojtja az amúgy is lassan kibontakozó magánkezdeményezést. Az apparátus egész munkája és az eddig érvényesülő gyakorlat hatására kialakult helyzetről Novačić így ír: „Mindenesetre világossá vált, hogy a hatóságok és a polgárok nem tanúsítanak túl nagy bizalmat egymás iránt. Az állami tisztviselők attól félnek, hogy a polgárok és a parasztok sokat keresnek, ezek viszont aggódva teszik fel a kérdést, mikor veszik el tőlük ismét a keresetüket.” Az igazi forrása annak, hogy az apparátus részéről nagy az ellenállás a peresztrojkával szemben és oly kifejezett a belső harc a szovjet pártvezetőségben belül, a régi, bejáródott gyakorlatban keresendő.

Ha csak a fentiekre lenne szó, valószínűleg egyszerűbb volna a helyzet. Mert a gazdaság elavultsága önmagában is elég fékező erő, a fejlődés ütemének, fokozása is igen nehéz feladat, de ott legalább világosak a frontok és tisztán látni a tennivalót. Az apparátus aktív vagy passzív ellenállását is be lehet kalkulálni a politikai döntéshozatalba. Bonyolultá a feladatot az teszi, hogy a siker érdekében mozgósítani kell a társadalmat, meg kell mozgatni a tömegeket; jelentkezik a társadalomban rejtő tehetetlenségi erő mind passzív, mind aktív ellenállása. A passzív tömeg mozgásba hozásakor pedig nemcsak a tehetetlenségben rejtő általános ellenállás problémájával kell megbírkózni, hanem a szovjet tömegek egy sajátos degradáló-

dásával is. Novačić idézi Nyikolaj Szmelov szovjet akadémikust, aki szerint a gazdasági törvények letöréséből, annak a magától értetődő óhajnak elfojtásából, hogy a munkást serkentsék és megfelelően fizessék, nemcsak az ipar mozdulatlansága és minden újítástól való viszolygása alakult ki – az ipar ma visszautasítja az új műszaki megoldások és újítások 80 százalékát –, hanem még súlyosabb következményként kialakult a tömegek mozdulatlansága is. „A tömeges apátia, felelőtlenség, lopási hajlam, a munka megbecsülésének hiánya, s ugyanakkor az agresszív irigység mindenkivel szemben, aki többet keres, az iszákosság és a dologtalanság, a nép jelentős részének fizikai degradálódásához vezetett.” Ebből aztán három nehéz feladat is fakad: 1. ki kell a tömegeket mozdítani ebből az állapotból; 2. jelentkezik az aktív ellenállás, mert nem akarják megengedni, hogy bárki bírálja, rákényszerítse őket a megszokott lazítás feladására, a komolyabb munka vállalására, az alacsony szintű, de nagyobb erőfeszítést nem kívánó életforma megváltoztatására, és 3. Novačić abban látja a peresztrojka fő akadályát, hogy – Tatjana Zaszlavszka akadémikus szavai szerint – „sokan a peresztrojkat a Központi Bizottság ajándékának tekintik, nem pedig nehéz feladatnak és kötelezettségnek”.

Mindez azonban a tömegekben rejlő ellenállásnak és a peresztrojka belső elmentmondásának csak egyik forrása, a passzív vagy aktív ellenállás azzal szemben, hogy akár az intenzívebb gazdálkodás és magasabb életszínvonal nevében is kimozdítsák az embereket az eddigi tespedtségéből, amely olyan kényelmes és kockázatmentes számukra. Éppen ez a kockázatmentesség kapcsolódik az elmentétek és az ellenállás másik forrásához: jelentkezik a félelem, hogy az új helyzet rosszabb lesz, a megszokottnál. Ezt a félelmet szüli és táplálja az átalakulással járó sok kockázat. Legelőször is félelem az áremelkedéstől, hiszen a Szovjetunióban a 80-as évek elején a for-

galmi adóból származó állami bevételnek több mint egyharmada az élelmiszeripari termékek ártérítményére ment. Az utóbbi 25 évben az állami dotációk hűsszorosára emelkedtek, már azért is, mert az élelmiszeripari cikkek eladási ára átlagban csak az előállítási költségek felét fedezi. Ez önmagában is elegendő annak a félelemnek a kialakulásához, hogy a rendszer megváltoztatása okvetlenül áremelkedéssel jár. Jelentkezik a félelem a munkanélküliségtől is; nem csak azért, mert most 20 millió ember dolgozik a közigazgatási-gazdaságirányítási teendőkön, és a rendszer megváltoztatása ezeknek az apparátusoknak a leépítésével jár, hanem hasonlóképpen már most a „munkaerő átszervezésének és átcsoportosításának”, holnap pedig a munkanélküliségnek a veszélyét is felidézi a gazdaság intenzívebbé válása.

Végül Novačić nem ilyen részletesen, de utal a tömegek magatartásában rejlő ellenállás még egy forrására, arra, hogy ma már 25 évesek azok a szovjet fiatalok, akik akkor születtek, amikor Sztálin meghalt. Ebből adódik az a paradox helyzet, hogy a szovjet emberek egy részének – főleg a politikusoknak és az értelmiségieknek –, Sztálin a fő problémája. Akár abban az értelemben, hogy a sztálinizmus leleplezésétől és gyökereinek felszínre hozásától várják az új helyzet kibontakozását, akár abban az értelemben, hogy nemcsak kegyeletsértésnek, hanem a szovjet nép és a szocializmus eddigi sikerei, értékei megtagadásának is tekintik Sztálin bűneinek emlegetését. Közben nemzedékek nőttek fel, akik számára Sztálin nem jelent semmit, mert nem is igen tudnak róla. Ezek a nemzedékek úgyszólván idegenek és ismeretlenek a szovjet vezetés számára.

A peresztrojka három lényeges eleme – a gazdaság mint a változtatás kényszere és akadálya egyidejűleg, az apparátus mint az ellenállás fő forrása, és a tömegek mint az erő, amelynek minden akadályal és ellenállással szemben győzelemre kellene vinnie az átalakulást, de amely egyelőre a passzív várakozás, ha

ugyan nem a hitetlenség, bizalmatlanság és félelem szülte ellenállás állapotában van – mellett Novačić ennek a bonyolult szövevénynek számos más szálával is foglalkozik. Ilyennek többek között: a hadsereg nem eléggé kiértékelt állásfoglalása és a külpolitika, amely a Reagan-nal való megegyezéssel és a koncepció megváltoztatásával lehetővé teszi, hogy az ország a belső erőfeszítésekre összpontosítson stb. Meg kell említeni a nemzeti mozzanatok feltörését is, mint a peresztrojka egyik akadályát, amellyel Novačić sokat foglalkozik. Sok bonyodalom adódik ugyanis a megoldatlan nemzeti kérdésekből is – amelyek nemcsak az orosz nyelv és kultúra évtizedekig erőltetett előtérbe állításából fakadnak, hanem a visszahatásként születő helyi nacionalizmusokból is –, a köztársasági érdekekből, a nemzeti szempontoknak a peresztrojkával lehetségesé tett feltöréséből és abból, hogy a tömegek mindig a nemzeti szempontok által hipnotizálhatók a legkönnyebben.

Novačić egy anekdotával jellemzi a szovjet vezetőket. Utaznak a szovjet vezetők, egyszer csak megáll a vonat, mert nincs tovább sín. Ebben a helyzetben Lenin kommunista szombatot szervezne a vasútvonal megépítésére. Sztálin számúzná a környéki parasztjait és táborlakókat vezényelné ki az építéshez. Brezsnyev behúzatná a vonatablakon a függönyöket és megparancsolná, hogy mindenki tegyen úgy, mintha a vonat haladna, Gorbacsov pedig kikergetné a tömegeket a vagonokból, hogy kiabálják: nincs vasút, nincs vasút! A világ rokonszenvvel figyel, hogy a Szovjetunióban egyáltalán lármázni lehet, hogy a problémákról hangosan beszélni lehet. Csak még azt nem tudni, hogy mikor és hogyan lesz vasút. Erről az érdekes eseményekkel, szép eredményekkel és nagy ellentmondásokkal teli korszakról fest meglepő és figyelmet érdemlő képet Novačić könyve.

BÁLINT István